

ДО ПИТАННЯ ПРО МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Автор даної статті зосереджує увагу на розгляді проблеми вибору адекватної моделі формування української національної ідентичності і визначенні самодостатньої системи цінностей, які сприяють консолідації українського поліетнічного суспільства.

The author of this article pays attention to such problem as the choice of adaptive model of forming Ukrainian national identity and defines the system of valuables, which can improve the consolidation of Ukrainian poliethnic society.

Консолідація будь-якого суспільства детермінована системною взаємодією ряду факторів, цінностей, умов і параметрів, відсутність або деформація яких у своїй сукупності або частині може являти реальну чи потенційну загрозу як для його подальшого поступального прогресивного розвитку, так і для його національної безпеки. Прикладом сказаного є повільне, непослідовне й амбівалентне формування консолідованої української громадянської нації, яке підсилює історично сформовані в Україні протиріччя. Останні, на жаль, не розв'язувалися грамотно й вчасно, а тому призвели до виникнення в суспільстві кількох ліній протистояння:

1) культурно-мовних (між: українсько й російськомовним населенням, татарами й слов'янським населенням АРК);

2) міжрегіональних (розкол України на схід і захід, зростання західноукраїнського сепаратизму, поява останнього в середовищі закарпатських русинів, прагнення кримських татар установити в АРК етнічну татарську державність з подальшим виходом зі складу України);

3) міжконфесійних (між УПЦ – з одного боку, і УГКЦ, УАПЦ, і УПЦ КП – з іншого боку).

Перетинаючись і накладаючись одне на одне, вищезгадані протистояння створили в Україні кілька вузлів або осередків нестабільності.

Мета даної статті – показати, що якнайшвидша консолідація українського суспільства прямо й безпосередньо залежить, зокрема, від вирішення двох першочергових і взаємозалежних проблем:

1) вибору адекватної моделі формування української національної ідентичності;

2) визначення самодостатньої системи цінностей, здатних ідеологічно консолідувати досить гетерогенне українське суспільство.

Перша проблема полягає в тому, що сам народ України, включаючи владну еліту, орієнтується на дві принципово різні моделі створення української нації й, відповідно, на два протилежних сценарії формування національної ідентичності. Одна частина населення (представлена особливо яскраво – півднем, сходом і частково центром країни) дотримується поліетнічної моделі й відстоює цінності мультикультуралізму (полікультуралізму). Інша частина (що презентована заходом країни) явно симпатизує моноетнічній моделі й виступає за етноцентричний сценарій формування української ідентичності.

У вітчизняній науковій літературі наведено досить докладний теоретичний аналіз обох моделей [1; 5-7]. Проте, зрозуміло, що цей аналіз не є вичерпним і достатнім, оскільки проблема консолідації суспільства не тільки не знята з порядку денного, але, навпаки, має тенденцію до загострення, яка, до речі, підсилюється нинішньою тривалою політичною кризою. Розглянемо сутність обох вищезгаданих моделей.

Поліетнічна модель виходить з безумовного пріоритету індивідуальних прав і свобод людини й громадянина над правами і свободами будь-яких колективів й соціальних груп (у тому числі, етнічних). Відповідно до цього підходу, найчисленніший у державі етнос не має ніяких особливих прав, пільг і переваг перед іншими етносами. Тому українська громадянсько-політична нація має формуватися на базі всіх етносів, котрі є абсолютно рівноправними і рівноцінними й, відповідно, системою загальнонаціональних цінностей, формуючих українську національну ідентичність, варто komponувати з культурного надбання всіх етносів, що складають державу. Мультикультуралізм виступає в даній концепції самодостатньою культурно-ідеологічною цінністю, що визнає рівноправність у державі культурних норм, звичаїв і традицій всіх співіснуючих у ній етносів, а також у якості сценарію формування української національної ідентичності й консолідації суспільства.

Моноетнічна модель виходить із прямо протилежної презумпції: безумовного пріоритету прав і свобод колективів й соціальних груп (у тому числі, етнічних) над індивідуальними правами і свободами людини й громадянина. Відповідно до даної доктрини, в Україні існують “титультний” (український) й “нетитультний” (неукраїнські) етноси. Перший має безумовний пріоритет прав і свобод перед іншими етносами, тому що саме він дав назву державі й цим визначається його ключова роль і особливі права в політичній динаміці країни. Культурні норми, зразки, ідеали і мова саме українського етносу є тими цінностями, навколо яких повинна цементуватися національна ідентичність. Дана модель побудована на ідеї про те, що лише на основі домінування релігії, мови, звичаїв, цінностей і традицій одного українського етносу можна створити стабільну українську державу. Останнє повинне цілеспрямовано підтримувати й стимулювати асиміляторську політику, яка прагне нівелювати національні особливості нетитультних етносів шляхом примусового нав'язування (методами репресивного адміністрування) їм мови, культури, релігії й т.д. титульного етносу. При цьому етнічним меншостям встановлюється деякий коридор можливостей для реалізації своєї культурної самобутності й специфіки. По суті, ця модель нав'язує всім громадянам країни українські культурні архетипи й стандарти, і водночас не

визнає за окремим громадянином (як українського, так і неукраїнського етнічного походження) права особистого вибору своїх культурних переваг, включаючи й мовні. Прихильники даної моделі виходять з того, що вирішальне значення при визначенні етнічної належності має біологічна складова, тобто вроджена ознака “по крові”.

У дійсності біологічна ознака не може бути визначальною при розгляді понять і явищ, пов'язаних з її повною протилежністю – культурою. Остання є принципово антибіологічною. Культурні норми й мова не тільки не передаються в спадщину генетично, але й взагалі не мають нічого спільного з уродженими біологічними ознаками, як, наприклад, блакитноокість та ін. Тому, взагалі, немає ніяких раціональних підстав урахувати ознаку “по крові” й автоматично поширювати на всіх “біологічних” українців культурні норми, цінності й мову українського етносу, ігноруючи волю самих індивідів. До речі, культура – таке ж середовище нашого існування, як і природне середовище. Від характеру культурного середовища залежить, які в нас будуть ціннісні пріоритети, чи будемо ми здатні народжувати й виховувати дітей, чи збережемося як великий народ і суб'єкт історії.

На жаль, з моменту здобуття державної незалежності в українській етнополітичній реальності панує моноетнічна (етноцентрична) програма формування нації, що на практиці виражається в ряді принципів етномовної політики:

1) фактичне визнання права користування недержавними мовами тільки за етнічними меншостями й невизнання такого права (при його формальному декларуванні) за етнічними українцями;

2) формальне декларування права громадянина на культурне самовизначення й фактичне невизнання такого права, що виражається, зокрема, у позбавленні його права самостійно визначати рідну для себе мову;

3) поширення на російську мову норм, які застосовуються до мов етнічних меншостей;

4) повсюдне насадження й нав'язування української мови як державної.

Культурно-мовна проблема – лише окремий випадок більш загальної проблеми – вибору моделі створення української нації, полі- або моноетнічної. Остання не тільки небезпечна для суспільно-політичної стабільності держави, але й не витримує критики з морально-правової точки зору. Її практичній реалізації рішуче перешкоджає об'єктивний факт розбіжності етнічних і культурно-мовних груп, який виражається, зокрема, у тім, що фактично половина населення України є російськомовним. Незважаючи на це, 16 років державної незалежності владна еліта завзято уніфікує всі етнокультурні групи переважно на базі

західноукраїнських культурно-мовних еталонів і зразків. Курс на таку уніфікацію обґрунтовується при цьому такими аргументами:

1) саме Західна Україна (конкретніше – Галичина, Буковина й Закарпаття) є ядром формування загальноукраїнської ідентичності, тому що цей регіон найменше піддався русифікації й зберіг українськомовне середовище;

2) політичні сили, що представляють Західну Україну, зобов'язані активно пропагувати й впроваджувати по всій Україні в якості загальних і універсальних ідеалів – західноукраїнські культурні й політико-ідеологічні стандарти і норми (мова, історико-культурні цінності, уявлення про зовнішніх і внутрішніх друзів і ворогів і т.д.).

Іншими словами, українська нація повинна формуватися винятково на базі українського етносу і його культурних зразків і канонів. Хоча порядок надання громадянства, прийнятий в Україні після розпаду Союзу, не залежав від етнічного походження й часу проживання в республіці. До речі, в Україні не було дихотомії населення на громадян і не громадян, як, наприклад, у деяких країнах Прибалтики. Все населення країни наділялося рівними громадсько-політичними правами й свободами.

Насамкінець, саме етнопатристичний сценарій формування державності й нації домінував, на жаль, у політиці української держави практично всі роки її незалежності. Цілком закономірно й природно, що реалізація даного сценарію привела до глибокої кризи національної самоідентифікації громадян України, яка виявилася в розколі України на схід і захід. Останні принципово розходяться в оцінці ключових питань національно-державної ідентичності:

1) підвищення статусу російської мови, з чим категорично не погоджується захід;

2) віросповідання (на заході історично домінує греко-католицька церква);

3) історичні цінності (на заході – негативне в цілому відношення до: а) радянського періоду історії, б) радянської влади як до окупаційної і, як наслідок, позитивна оцінка діяльності радикальних націоналістичних формувань УПА-УНСО й ОУН);

4) зовнішньополітична орієнтація (на заході – на євроатлантичні структури; на сході – СЕП, тобто надання переваг зв'язкам з Росією, Білорусією й іншими країнами СНД).

Порівняльний аналіз вищезгаданих параметрів регіональних переваг і орієнтацій дає певні підстави для висновку про відсутність в українському суспільстві системи загальнонаціональних цінностей як фундаменту національної консолідації. Це приводить до утворення місцевих, регіональних та інших ідентичностей і їхньому домінуванню над ідентичністю загальноукраїнською, що аж ніяк

не є безпечним з погляду державної цілісності України. 16-річним результатом цього домінування є те, що південний схід країни постійно захищається від моноетнічного сценарію, а населення західних областей перманентно розчаровується зривом того ж сценарію в масштабах всієї держави. Захист одних і розчарування інших, безумовно, – не кращий спосіб консолідації суспільства. Дана обставина є серйозною перешкодою не тільки для політики зімкнення всіх етнокультурних груп, що проживають в Україні, у громадянські нації, але й стимулює сепаратистські й федеративні тенденції, які найбільш яскраво виявляються на сьогодні серед населення західного, південного й східного регіонів, а також кримських татар.

Наразі ряд політологів і діячів культури, наприклад, О. Хавич і Ю. Андрухович відстоюють створення в Галичині автономної республіки в складі України. Загострюється ситуація в АРК на ґрунті посилення етнопатристичних і екстремістських настроїв у середовищі кримських татар.

Таким чином, на жаль, за роки незалежності в Україні не сформувалися загальні для всіх регіонів культурні й політико-ідеологічні цінності, з якими населення країни ідентифікувало б себе в якості єдиної цивільної нації. Більш того, штучна культивування етнічних почуттів українців обертається відродженням у населення західної України відчуття й психології так званої “галицької культурно-мовної й історичної специфічності”, що веде до спроб галичан затвердити себе в якості особливого етносу. Ці спроби підтверджуються, зокрема, різними соціологічними опитуваннями, загальний знаменник яких полягає в тому, що меншість респондентів Галичини підтримує теоретично можливий крок приєднання України до Союзу Росії й Білорусії. Значна частина респондентів виступає за автономію Галичини від України. Нарешті, найбільша частина опитаних висловлюється за самостійну Галицьку державу.

Як відомо, культурно-ціннісна орієнтація заходу України на Європу сполучається з його економічною відсталістю, що продукує аж ніяк не європейські, а патріархальні культурні еталони й стандарти способу життя. При відсутності розвинутої індустрії й великої міської культури, у середовищі переважно незаможного сільського населення найлегше засвоюється націонал-екстремістська ідеологія й відповідні їй зразки політичного поведіння.

Гострота протиріч між сходом і заходом України на рівні історико-культурних і політико-ідеологічних розходжень була на якийсь час лише законсервована, тобто перебувала у латентному стані. Стратегія формування загальнонаціональних ідеалів на базі

взаємопроникнення цінностей сходу й заходу була відсутня. Це загострило суперечності, що існують у правовій практиці: між прагненням забезпечити консолідацію різноетнічних елементів українського суспільства в межах єдиної громадянської нації й конкретними правовими нормами в області етнокультурної й мовної політики, які орієнтувалися винятково на етноцентричну програму формування нації (у тому числі, стаття 10 Конституції України). У цьому контексті, мабуть, доречно нагадати ідею Платона про те, що справедлива держава керується законами, розробленими правителями-інтелектуалами. До речі, про останніх. Додатковим, супутнім фактором, який ускладнює формування національної ідентичності, є штучне нагнітання й загострення конкретними політичними силами ідеологічної установки на заперечення наступності в розвитку соціально-політичного курсу нинішньої й колишньої влади. Така ідейна установка, по-перше, суперечить історичним фактам. По-друге, вона роз'єднує суспільство, тому що політика його консолідації може й повинна будуватися тільки на майбутньому, а не на минулому. Крім того, знову ж, до речі, така установка провокує резонне питання: що має намір будувати в Україні існуюча влада? Якщо, керуючись наступністю, вона має намір продовжувати будувати класичний демократичний капіталізм, то виникають одні релевантні питання, які в усіх на вустах. Якщо ж в Україні відбувається розрив наступності, і ми спостерігаємо спробу необільшовистської модернізації, що прагне зацементувати латиноамериканський шлях розвитку, при якому 5 % населення – дуже багаті, 15 % – середній клас, а 80 % – біднота, то знову ж виникають резонні питання, але вже інші, зокрема, – хто вповноважив владу на такий вибір? У будь-якому разі не знімається проблема консолідації суспільства, бо, якщо її розуміти як фактор безпеки держави й пошук внутрішніх механізмів самоорганізації, відкривається вихід на більш загальну проблему – формування українського соціокультурного простору на європейському континенті. До речі, соціокультурний простір, як і фізичний, має властивості однорідності й ізотропності, тобто всі його крапки і можливі напрямки є рівноправними. Інакше кажучи, у просторі немає будь-яких виділених (привілейованих) крапок або напрямів. Зрозуміло, що на догоду будь-якій політичній кон'юктурі й доцільності ці фундаментальні властивості простору є неелімінєваними.

Таким чином, стратегія формування національної ідентичності може стати інструментом консолідації українського суспільства, коли в країні почне послідовно реалізовуватися поліетнічний сценарій утворення громадянських націй. Поліетнічність і мультикультуралізм є

тими цінностями, які можуть і повинні скласти основу загальнонаціональних ціннісних пріоритетів українців. Асиміляція даних цінностей у якості ідеологічно офіційних, безумовно, істотно нейтралізує автономістські й федеративні тенденції, ксенофобію, расово-етнічні забобони, стереотипи й настрої переваги одного етносу над іншим як на побутовому, так і на політико-ідеологічному рівні.

Вся історія культури була боротьбою за людське достоїнство. Уявлення про останнє знаходимо ще в “Слові про Закон і Благодать” митрополита Іларіона. Людське достоїнство – базова цінність, в ім'я якої люди могли зі століття в століття трудитися, будувати міста, уперто здобувати багатство й з легким серцем його втрачати, умирати на війні. Усе, що працює на людське достоїнство, – релігія, наука, мораль, мистецтво, політика й право, професіоналізм, матеріальний добробут, свобода, справедливість, відповідальність влади за свої дії (бездіяльність) і їхні наслідки, концепція суверенної демократії, – однозначно консолідує суспільство. І навпаки: усе, що не працює на людське достоїнство будь-якого окремого громадянина, зокрема, надмірна заполітизованість етнонаціональних відносин, – роз'єднує суспільство, створює в ньому осередки дискомфорту, нестабільності й напруженості [2-4].

Іншими словами, філософія консолідації сучасного українського суспільства зводиться, на наш погляд, до простої й очевидної максими, вистражданої людством: кожний громадянин має право на все, що не порушує прав інших громадян. Це безумовна й фундаментальна цивілізаційна основа для консолідації. Будь-які мотиви, задуми й рішення будь-яких груп, етносів, класів, громад, партій – вторинні стосовно прав навіть однієї людини. Ключовою цінністю цієї філософії є “право людини”, котра у сучасному цивілізованому, правовому суспільстві завоювала, домоглася, вистраждала своє право на гідне життя (адекватну зарплату, нормальне житло й відпочинок, першокласне медичне обслуговування й елітну освіту, широкі можливості для саморозвитку, право спілкуватися й навчатися рідною мовою й т.д.). Доти, поки в Україні законодавчо конкретно й у необхідних і достатніх деталях не буде оговорено все, що стосується вищезгаданого гідного життя, остання буде залишатися солодкою мрією для більшості громадян України.

Сьогодні право на гідне життя з мовчазно-безправної згоди більшості, – інкорпорувала меншість, що називається влада. Першочергове завдання, таким чином, полягає в тому, щоб владою стала більшість, що за законом забезпечить і гарантує собі гідне життя. Наївно думати, що нинішня меншість добровільно віддасть своє гідне життя більшості. Останній необхідно завоювати це право, домогтися його, як це зробили у свій час громадяни

організованих суспільств, що мають сьогодні однозначну репутацію (тому що все відносно) максимально цивільних і правових. І тут виникає релевантне питання: яка політична сила в сучасній Україні здатна підняти і повести за собою тих громадян України, які морально й

інтелектуально дозріли до того, щоб розстатися з гріховним вантажем негідного життя, і взяти на себе набагато більш важкий і відповідальний тягар – життя, гідного Богоподібної людини. Але це вже нова проблема, що заслуговує окремого аналізу й дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Консолідація українського суспільства: сучасний стан та перспективи: матеріали засідання “круглого столу” / За ред. А.В. Мальвіна; Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень в м. Сімферополі. – Сімферополь: СФ НІСД, 2005. – 168 с.
2. Сурков В. Национализация будущего // Стратегия России. – 2007. – № 1. – С. 5-18.
3. Дорошенко Н.И. Стратегические задачи государства должны соответствовать национальному характеру народа // Национальные интересы. – 2006. – № 6. – С. 30-32.
4. Станкевич З.А. Post scriptum // Национальные интересы. – 2006. – № 6. – С. 33-35.
5. Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2006: Монографія / За ред. О.С. Власюка. – К.: НІСД, 2006. – 576 с.
6. Український соціум: соціально-політичні виміри: Матеріали засід. “круглого столу” від 28 груд. 2004 р. / За заг. ред. В.С. Крисаченка. – К.: Знання України, 2005. – 176 с.
7. Український соціум / О.С. Власюк, В.С. Крисаченко, М.Т. Степико та ін. За ред. В.С. Крисаченка. – К.: Знання України, 2005. – 792 с.